A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 220 Subject Religion

Name of MSS वादिघट मुद्गर भाष्य

Author (Jayanta Bhatta) जयन्त भट्ट

Period 1911 सं॰ वि॰ Folios 26

Script Sanskrit Source Prithipal Singh, Amritsar

Missing Folios 1, 3 to 11, 20

Sans. MS.
294.1?

V124

220—MS.

वादिघट्टमुद्गर भाष्य ॥ जयन्त
भट्ट कृत ॥ पूर्णचन्द्र सुखदयाल द्वारा
बुधवार, २ तिथि कृष्णपक्ष, श्रावण
१६११ सं० वि० लिपित ॥ अपूर्ण-
१२-३७ पत्रक ॥ ल० ५० ८ पं० प्र० पृ०

ह० ल०

220

पूर्वं ईकृक्रियेत तस्याऽऽडौ तस्मात् ह्रस्व त्वाभावात् अतः पश्चात् ॥
२॰ तस्याप्यात्वनिवृत्तिः निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः यथोद
पा॰मु॰ केकृत्येजातेस्य यमेव घट त्यागः तस्मात्सख्याविति ङ्घेटं । तत्रो
च्यते नेदंवचनं नापिपरिभाषा यद्येवं चेत्तर्हि दंडभग्ने घटस्या
राम पिभग्नता स्यात् ङेः औङि दित्यौकारे कृते सखिपत्योरीगित्या
टी॰ तस्मात् गमः सख्याविति सिद्धेत् उशना इत्यत्र सेडादेशे च कृते टिलोपे
चकृते नोपधायाः इत्यनेन दीर्घत्वं कस्मान्न भवति उच्यते अंगवृ
त्तौ पुनर्वृत्तावविधिर्निष्ठितस्येति वचनान्न भवति अस्यायमर्थः

२॰

धेौरित्यत्रगुरुशिच्चसर्वस्ववक्तव्यः इत्यनेनसर्वादेशः कस्मान्न
भवतिउच्यतेअत्रगुरुशब्देनसमानसंज्ञकएवग्राह्यः अन्यथाऐ
सख्युरित्यनेनविधीयमानः एकारः सर्वादेशः प्राप्नोतिचतुर
शब्दस्यपंचसुपरेषुआम्विधानंगौणार्थं तेनप्रियचत्वाः प्रिय
चत्वारौचतुर्षुइत्यत्रस्त्रोर्विसर्गः कस्मान्नभवतिउच्यते यच्चतुर्षु
इतिनिर्देशात्सप्तमीबहुवचनेस्वाभाविकस्यरेफस्यविसर्गादे।
शोनभवति ऐसख्युरित्यत्रसख्युरैइतिवक्तव्येऐसखुरिति।
विपरीतनिर्देशाद्गुरुत्वेपिसर्वादेशोनस्यात् सख्याविन्यत्रपरि

सहचरिता सहचरितयोः सहचरिते कार्ये सम्प्रत्यय इति वर्णागमो गवें

१२ द्रादिविति वर्णागमः चितकं भनेन चितं भनेन वर्णविपर्ययः पुनः शेफ

वा॰ मु॰ चित पुनश्छिच्छेफं वर्णविकारः गूढः आत्मा गूढात्मा न प्रकाश्यते व

र्णनाशः पृषत् उदरं पृषोदरं धातोस्तदर्थातिशयेन योगः अंजलिना

उदकं भक्षति एतस्मिन्नर्थे अंजलिना उदकं पिबति मह्यां रौतीति मयू

रः तत्र महीशब्दे इकारनाशः हकारस्य विकारो यकारः रु शब्दे रते

तस्य धातोः ऊकार इत्यादेशः भ्रमन् रौतीति भ्रमरः अत्र न लोपः रु धा राम

तोः रञ्ञादेशः ननु विभक्तिशब्देन किमुच्यते विभज्यते कर्तृकर्मा य यो

मानेकिं तत्रोच्यते स च एष च इति समासे क्रियमाणे तदे तदेवतोस्ति घट
मानं एवं सति पः सेषादे ति निर्देशं करोति तस्मात् घटमानात् निर्देशा
त् लोपशिकृते पसे षदाशार यी रामइत्यासो पादपूरणार्थं संधिर्भव
त्येव तदेत तसेरिति कुदा भवति यस्मात् तत् शब्दस्य सः एतत् शब्दस्य एषः
तदा अव्रतु तदे तदोः षोंतकर्मे शिगाइत्यस्य ड प्रत्ययांतस्य स इति एषश
ब्दोपि प्रभुर च्छायामि त्यं रूपं एष एष इति तदा तु अघटमानत्वे ना
स्त्येव अत्रोच्यते तत् शब्दस्यैव सः शब्दः किलात्सः सः इति निर्देशात्
एषशब्दोपि तत् शब्दसाहचर्यात्सर्वादिरेव गृह्यते तथा च परिभाषा

१२
वा॰मु
राम रा

लक्षणं ननु विशेषणोपलक्षणयोः को भेदः उच्यते संबंध सद्भाववत्त
के विशेषणं यथा नीलो घटः असंबंध सद्भाववत्त्वकमुपलक्षणं यथा
काकोपलक्षितं गृहं लक्षणे तान्येव पदानि ग्राह्याणि यैः पदैः कृता।
अतिव्याप्ति असंभवाव्याप्ति दोषा निराकृतं क्रियंते किं तत् उच्यते अलक्षे
लक्षणगमनमतिव्याप्तिः लक्ष्यैकदेशे लक्षणस्यवर्तमानमव्याप्तिः
लक्ष्ये क्वाप्यवर्तमानमसं[illegible]भवः इति रूपं नाम इत्येवास्तु तत्रोच्यते रू
पं नाम इत्युक्ते घटरूपे अतिव्याप्तिः स्यात् तदर्थे शब्दपदं ग्राह्यं तर्हि।
शब्दरूपं नाम इत्येवास्तु तत्रोच्यते देव इत्यत्र अतिव्याप्तिः स्यात् त

नयेत्तिविभक्तिः तथाचपाणिनीयेसूत्रं विभक्तिश्च सुप्तिङौविभक्तिसं
ज्ञौस्त॥ ॥ इति श्रीभानुभगावतीचरणार्चितनविमलबुद्धि श्रीमत्तुं
यंतभट्टविरचितवादिघट मुद्गरभाष्येसध्याधिकारः॥ ॥अथविभ
क्तिः॥ ॥ननुविभक्त्यंतंपदमित्यत्रअंत ग्रहणंकिमर्थं उच्यते अंत
ग्रहणमंतरेणयंतस्यपदसंज्ञाकेनभविष्यतीतिचेत् प्रत्ययग्रह
णेप्रत्ययांतस्यग्रहणमित्यनयापरिभाषयाभविष्यतिएवं तर्हिअं
स तग्रहणंसंज्ञाविधौप्रत्ययग्रहणेननतदंतविधिरितिज्ञापनार्थं अवि
भक्तिनामहत्यत्र अविभक्तिग्रहणंधातुवर्जितंचार्थवच्छब्दानामुप

कृत्तद्धितसमासाश्चेत्यनेननामसंज्ञा यदाव्युत्पन्नपक्षस्तदा।

वा॰मु॰ १४ दांश्चविभक्तिनामइत्यनेननामसंज्ञा पक्षद्वयंप्रवर्त्तते अत्रकिमनि
यामकं तत्रोच्यते सूत्रद्वयमेवप्रमाणं यदिव्युत्पन्नपक्षः स्यात्तदाश्च।
विभक्तिनामइतिसूत्रंव्यर्थंस्यात् तस्मात्सूत्रकरणादेवंज्ञायतेव्यु
त४ त्पन्नपक्षोस्ति यदिअव्युत्पन्नपक्षःस्यात्तर्हिकृत्तद्धितसमासाश्चेत्यत्रकृ
द्ग्रहणंव्यर्थंस्यात् समानाद्धेर्लोपोऽधातोः अम्शसोरस्य सोनः
पुंसः नुडामः इतिचतुर्षुसूत्रेषुसमानादितिपदस्यानैकार्थ्यंलभ्य
ते तत्राद्यसूत्रेयथास्तुतिव्याख्यानेहेदेवइतियद्यपिसिध्यति तथा
पिहेहाहाः हेहूहूः देवानप्रमीः इत्यादौविरुद्धेततस्माद्ध्रस्वपरंव्या

दर्थमविभक्तिपदं ग्राह्यं विभक्तिवर्ज्यं शब्दरूपं नाम इत्येवास्तु त
त्रोच्यते विभक्तिवर्ज्यमर्थवच्छब्दरूपं नामइत्येवास्तु इत्युक्ते धातो
वतिव्याप्तिः स्यात्तदर्थं धातुवर्ज्यमित्युक्तं तर्हि विभक्तिरहितं धा
तुवर्जितं शब्दरूपं नाम इत्येवास्तु तत्रोच्यते विभक्तिरहितं धातु
वर्ज्यं चार्थवच्छब्दरूपं नामइत्युक्ते ननु देव इत्यत्र किं अविभक्तिना
म इत्यनेन नामसंज्ञा विधीयते किं वा कृत्तद्धितसमासाश्चेत्यने
न नामसंज्ञा तत्रोच्यते अत्र पक्षद्वयं प्रवर्त्तते कथं उणादीनिव्युत्पा
न्नानि प्रतिपादकानि अव्युत्पन्नानि च यदाव्युत्पन्नपक्षस्त।

वतिनाप्यभ्यः किं तु गुणमेव न तु एत्वं भिन्नपरत्वादेत्वं कभविष्यति कृते
वा·मु· प्येत्वे भौतपूर्व्यादेत्वं नित्यं तथा सति देवभिस् इत्यत्र एत्स्मिव कुर्तैस् इत्यनेन
एत्वमपि प्राप्तं भ्यः इत्यनेन नाम्प्राप्तः अत्र तु एत्त्वं कर्तव्यः एनं वा वक्ता
१५ मे उच्यते प्रतिकाऽभावे भूतपूर्वे गतिरिति न्यायादेत्वं भविष्यति एत्
राम वं सति एत्तु नित्याः नित्यत्वादेत्वं भविष्यति देवैरित्यत्र पाणिनेः सूपा
धेरंगीकरणात् पाणिनेः सूत्रं मंगीकृतमुपन्यापते तत्किं सूत्रं श्रुतो।
भिस् एत्त्वं भवति तेन न निर्जरैः सैरिति सिद्धेत् टाङ्सिङसामिनात्स्याः
अकारांतादंगात्परेषां टादीनां क्रमात् इनादय आदेशाः स्युरित्यर्थः।

ख्येयं आकारांतो हाहाशब्दः हाहाः हाहौ हाहाः हाहां हाहौ हाहान् आ
दंताच्छसोनत्वाभाव इत्येके हाहाः इत्यादि द्वितीयसूत्रे यथा श्रुतिव्या
ख्यापि न हानिः देवं हरिं हाहांनदी ह्रस्वदीर्घौ न विरुद्धेतां तृतीयसूत्रेय
थासूत्रे व्याख्याने हाहान् वातप्रमीनित्यादिसिद्धेति तथा गोशब्दादौ ।
शास्त्रविरुद्धे ततस्मात्कृतार्थकेर वर्ज्यमिति व्याख्येयं चतुर्थे सूत्रे त्रिषु लिं
गेषु ह्रस्वपरं दीर्घपरं तु नित्यलिंगेषु ईकारांतेषु आकारांतेषु इति व्याख्ये
यंय [illegible] दादेशास्तु भवति वर्णविधौ नेदं अन्यथा यौरित्यत्रापि सलोपः ।
स्यात् एकदेशविकृतमनन्यवद्भवति यथा श्वः पुच्छे छिन्ने गर्दभो न भ

१६
बा॰मु॰
राम

घीपकर्मणि इति ज्ञापकात् देवायइत्यत्र सन्निपातलक्षणो विधिरनि।
मित्तं तद्विघातस्येत्यनयापि दीर्घो न भवति ननु सर्वादेः स्माड् इत्यत्र कोयं
समासः बहुव्रीहिरित्याह कोस्य विग्रहः सर्वे शब्दः आदिर्यस्य गणस्य
स सर्वादिस्तस्य सर्वादेः यद्येवं तर्हि सर्वशब्दस्य स्मडागमो न भविष्यति
बहुव्रीहेरन्यपदार्थत्वात् यथा चित्रगुरानीयतामित्युक्ते यस्य ताः गावो
भवंति स एवानीयते न तु गावः एवमिहापि उच्यते नैष दोषः बहुव्री
हेस्तद्गुणसंविज्ञानत्वात् तस्य अन्यपदार्थस्य गुणाः उपलक्षणा।
नि तेषां कार्ये संविज्ञाने यथा लंबकर्णं आनीयतां लोहितोष्णीषः अ

न सूत्रेणङसे स्मात् विधानात् निर्ज्ञरस्मादिति सिद्ध्येत् ननुङेः स्मिन्नित्यत्र
चतुर्थ्येकवचनस्य ग्रहणं वा सप्तम्येकवचनस्य उच्यते चतुर्थ्येकवच
नस्यैव ग्रहणं कस्मात् प्रतिपदोक्तत्वात् तथा च परिभाषा लक्षण
प्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणं न तु लाक्षणिकस्य ननु अत्रोभय भा
थापि लाक्षणिकता उच्यते प्रत्ययात्पूर्वं विषये परिभाषायाः प्रवृत्तिः
एवं कृत्वा चतुर्थ्येकवचनस्यैव ग्रहणं प्रतिपदोक्तत्वात् यद्येवं तर्हि
स ङेःस्मिन्नित्यत्राप्यस्यैव ग्रहणं स्यात् तस्मात् अनया परिभाषया
त्र परिहारो न भवति तस्मादुभयथापि ज्ञापकं शरणं तत्किं ज्ञापकं ष

१८
वा.सु.
राम

व्यवस्थायां न नाम्नि उत्तराः कुरवः कर्त्तोरग्याइति वक्तव्ये कर्त्तोरसइति
किमर्थं आदिश्शिना आदेशो निर्दिश्यते इति न्यायेन सेराइति न सूत्र
स्मरणं किंतु सेर्यकशा तस्य डित्वाहिलोपः नोतस्योपधायाइत्यत्र एवं व्या
ख्यानं कर्त्तव्यं नोतस्योपधायाइत्यत्र एवं व्याख्यानं कर्त्तव्यं नोतस्योप।
धाया दीर्घो भवति पुंसि पंचसु धि वर्ज्जितेषु नपुंसके शौ नामी परत
उभयथा पुंसि नपुंसके च संडी त्यत्र नोपधायाइत्यनेन दीर्घत्वसि।
द्धे इनां शौ सौ इदं किमर्थं उच्यते नियमार्थं उच्यते नियमार्थे सिद्धे
सत्यारंभो नियमाय इति वचनात् तेन दंडिना वित्यत्र दीर्घो न भव
ना

त्विजः प्रचरंतीत्युक्ते तद्गुणग्राहकानां तद्गुणग्राहकानीयंते जमीत्यत्र गुरुः।
शिष्यः सर्वस्य वक्तव्यः गुरुरिति अनेकवर्णस्यापलक्षणं तेनन्ये ने
नेति सिद्धेतत् सर्वादीनामयं विशेषः सर्वादिः सर्वनामाख्यानं चेद्गोण्यो
पवाभिधा पूर्वादि स्वव्यवस्थायां समेतुल्यैं तरोपुरि परिधानेवा
क्रियोगे स्वार्थे ज्ञात्यन्यवापि गौणशब्देन किमुच्यते स्वार्थपरित्यागे
न अन्यार्थे वर्तमानत्वं गौणत्वं गौणेऽप्रति सर्वं अभिधायां सर्वोना
मकश्चित् व्यवस्थाशब्देन किमुच्यते स्वाभिधेयापेक्षावधिनिय
मो व्यवस्था व्यवस्थायां किं दक्षिणगायकाः प्रवीणाइत्यर्थः सत्यपि

वंरूपात् ननु मत इति क्रियमाणे रूपसिद्धिः कथं उच्यते सकारस्य मका
रादेशे क्रियमाणे ज्ञानमिति भविष्यत्येव उच्यते अमि परतः कथं मका
रस्य मकारविधाने प्रयोजनाभावात् अलोंत्य परिभाषाबाधितत्वात्
आदेः परस्ये त्यनया परिभाषया अकारस्य मकारादेशो कृते अंत्य
स्य मकारस्य सं[illegible]योगान्तस्य लोप इत्यनेन लोपे कृते कुलमिति भवि
ष्यत्येव एवं सिद्धे अम् विधाने किमर्थं उच्यते अम् विधानं निर्जरसमि
ति रूपसिद्ध्यर्थं ननु नुमयमम् इत्यत्र प्रत्याहार ग्रहणं किमर्थं संग्र
हणं तं नपुंसकं नास्त्येव नपुंसकस्येत्यनेन ह्रस्वविधानात् नाम्यं तेतु

ति नामि इत्यत्रानुट्ग्रहणं किमर्थं ऽआमि इत्येवास्तु तत्रोच्यते नामि दी
र्घ ऽआमि चेत्स्यात्कृते दीर्घे नन्नुड्भवेत् वचनाद्यत्र तन्नास्ति नोपधाया
श्च चर्मणां क्विलात्षः सः कान्तस्येत्यत्र षुर्नोरणं नते इत्यस्मात्सूत्रा
न्नंते इत्यनुवर्त्तनीयं ऽअन्यथा हरिस्तत्र इत्यत्र षः दुर्वारः स्यात् क्विला
त्षः सः इत्यत्र विपरीतग्रहणं किमर्थं उच्यते सः षः इति सूत्रे षः सः इ
तिकरणं क्वचित् क्विलपूर्वत्वाभावेऽपि सषत्वार्थं तेन ऽअवषं भ इति
सिद्धेत् ऽअतोमित्यत्र अम्म वा पदच्छेदः म इति वा उच्यते ऽअम इति पद
च्छेदः म इति न चेत् म इति पदच्छेदः इष्टः स्यात् तर्हि संदेहार्थमतः इत्य

वा॰सु॰ १९८ राम

निमित्तं तद् क्तपुंस्क शब्देनोच्यते पुंवदित्यभावात् इदे शेषे पं प्याम
हमूमिवदस्मिन्देशे जलं आतो धातोर्लोपः इत्यत्र योगविभागः क
र्त्तव्यः कथं आत्व आत्व आत् आदे अद्धं दे इत्यनेन आन्मात्रं स्थितं
तस्याच पाणिनीयं सूत्रं सरूपाणामेकशेष एवविभक्ताविति इ
तियोगविभागात् क्वचिद्धातोरप्यालोपः क्नः स्नः आतिप्रसं
गस्तुनाशंकनीयः यतः योगविभागादिष्टसिद्धिः दिवऔड् इत्य
नेन [illegible]

शसादावित्यत्र टादाविति वक्तव्यं शसादाविति किमर्थमुक्तं तत्रोच्यते ४

नामिनः स्वर इत्यनेन नुमागमः सिद्धः एवं च माकादि प्रत्याहारग्र
हणं अकारस्य एवं विधीयतां एवं लाघवे गौरवे विशेषो नास्ति।
किंच अत्र प्रत्याहारग्रहणात् वृतो नुमित्यत्र न लोपिश्चं चतेर्ग्रह
णं न तु प्रत्याहारस्य तदपि विघटितं स्यात् अन्वास्थां शसादिग्रह
ण सामर्थ्यात् कचिद्वेदेऽप्यस्यापि स्यात् तथा च प्रयोगः अस्यान्युक्त।
त्य पश्यंति उक्तपुंस्क शब्देन किमुच्यते यद्योगाद्द्व्य शब्दनिवेशास्त
स्य वृत्तिनिमित्तं यन्निमित्तमुपादाय पुंसि लिंगे प्रवर्तते नपुंसके
तु तच्चेत्स्यादुक्तपुंस्कं तदुच्यते उक्तः पुमान्यस्मिन्नर्थे तुल्ये प्रवृत्ति

२१
वा॰सु॰
राम

रसेइत्यत्रवहुवचनाद्यादिशब्दोलभ्यते तेकेवस्स्रंसुध्वंसुभ्रंसुअ
नडुहइत्यादि अनः सकटंवहतीत्यनड्वान् इत्यत्र अनसिवहेः क्विवनसो
डश्च अनसिशब्दउपपदेवहेर्धातोःक्विप्प्रत्ययोभवति अनसोडश्च अ
नड्वानित्यत्रवसांरसेइत्यनेनदत्वंकस्मान्नभवति उच्यतेनुम्विधिसा
मर्थ्यात् वसांरसइत्यनेनदत्वंनभवति ननुहेअनड्वानित्यत्र एअयु
इत्वंकुतोनभवति उच्यते हेहयोप्रगृह्यत्वमितिकेचिदितिप्रकृतिभा
वविधानात् स्रोर्विसर्गः इत्यस्य अपमर्थः अधातोःस्रोरसेविसर्जो
नीयः पदांतेचउभयोर्धातुनाम्नोः अधातोर्नाम्नःरसेपदांतेच अस्ति २१

ङ्गं गांकार्यैः कृते न पुनरङ्गं गांतकार्यं इति परिभाषा द्विशब्दस्य संज्ञायां गौण
त्वे च न चाकारादेशः संज्ञायां द्विः द्वौ द्वयः गौणे अर्द्धिः हे न द्विः इत्यत्र धौ रदं
कुतो न स्मात् उच्यते ह्रस्वविधि सामर्थ्यात् न गुणः स्त्रियावित्यत्र स्त्रीनु
वोरित्यनेन ईयूआदेशो विधीयते सर्वादेशः कस्मान्न भवति उच्यते स्त्री
भुवोरिति निर्देशादेव न भवति ॥ ॥ युष्मदस्मदोः षष्ठी च तुर्थी द्वितीया
भिरित्यत्र विपरीत ग्रहणं किमर्थमुच्यते विपर्यय विधानेन नियमो ने
ष्यते बुधैः अतो विभक्ति सर्वासु समयंता वसनसादयः स्तः इति सूत्रे विपरी
त निर्देशात् कचिदंते वर्त्तमानस्य तकारस्य सकारादेशो न भवति वसां

२२ लिखु चित्रलिग् चित्रलिखौ चित्रलिखः इत्यादि इति चंद्रव्याकरणे
वा॰मु॰ इति श्रीभानुभट्टभववतीचरणांचिंतनविशुद्धबुद्धि श्रीमज्जयंतभट्ट
राम विरचिते सारस्वतवासिष्ठट सुन्दरभाष्ये शब्दाधिकारः॥ ॥लिंगार्थे
प्रथमा इदं सूत्रं किमर्थं न च वक्तव्यं सूत्रमंतरेण लिंगार्थे प्रथमा के
न भविष्यति पुनः प्रतिवदति कामादिष्वर्थेषु कर्म्मणि द्वितीयेत्यादयः
विशेषविहितत्वाद्भविष्यंति तस्मात्पारिशेषात् लिंगार्थे प्रथमैव
भविष्यति पुनस्तत्र पारिशेषात्प्रथमा न भवत्येव कथं शेषषष्ठी इत्य
नेन षष्ठीविधानात् षष्ठ्येव भविष्यति भवतु षष्ठी तस्याः लुग्भवि

विभर्त्ति धातोः केवले पदांते अरूणः अचर्कः इत्यादि नहोधः इ
त्यस्मात्प्रथमं हसेपः सेर्लोपः इत्यनेनम्सिलोपः पश्चाद्धतंकस्मा
दत्रभवति उच्यते सर्वविधिभ्यो लोपविधिर्वलवानिति न्यायात्
चित्राणिलिखतीति चित्रलिख् चित्रलिग् चित्रलिखौ चित्रलिखः
चित्रलिखं चित्रलिखौ चित्रलिखः चित्रलिखा चित्रलिग्भ्यामित्या
दि तथा चंद्रमते धुङ्व्यंजनमंतस्थानुनासिकं अंतस्थानुनासिकवर्ज्यंव्यं
जनं धुट्संज्ञंभवति धुटांतृतीयः धुटांवर्णानां तृतीयोभवति घोषव
तिपरे व[illegible]र्गाणांप्रथमद्वितीयः शषसाश्च घोषाः घोषवंतोन्ये चित्र।

२३
वा·मु·
राम

प्सिततमोभवतः तत्कर्म सप्तविधं ईप्सितं अनीप्सितं ईप्सितानी
प्सितं अकथितं कर्तृ अभिहितं अनभिहितं चेति भेदात् तत्रेप्सितंक
र्म यथा पुण्यं करोति आढ्यः आढ्या प्रज्ञाश्चवित्तिभ्यो गुणः इति गुणप्र
त्ययः तद्धितः अनीप्सितं कर्म यथा विषं भक्षयति क्रुद्धः ईप्सितानी
प्सितं कर्म यथा पायसं भक्षयति बालकः अकथितं कर्म यथा गां
दोग्धि दुग्धं गोपालकः द्विकर्मकस्योदाहरणं दुह प्रपूरणे दुया
च्याच्ञायां रुधिर आवरणे प्रच्छ ज्ञीप्सायां चिञ् चयने ब्रूञ् व्य
क्तायां वाचि शासु अनुशिष्टौ जि जये णीञ् प्रापणे हृञ् हरणे कृष्
विभर्षणे मंथविलोडने वह प्रापणे दंड दंड निपातने मुष स्तेये दु

षति तत्रोच्यते यदात्र षष्ठ्यालुग्विधीयते तदा शमडज्ञैर्मेम
स्वं यामडज्ञैर्मेस्वं इत्यत्र सपूर्वैयाः प्रथमायाइत्यनेन विकल्पोभव
ति यदा प्रथमा विधीयते तदा विकल्पः सिद्धोभवति प्रोक्तः पंचविधः
कर्त्ता कर्म्म सप्तविधं भवेत् करणं त्रिविधं प्रोक्तं संप्रदानं त्रिधाम
तेऽपादानं द्विधा चैव तथाधार तुर्विधः शेषाः कार्ये इत्यत्र कर्यश
ब्देन कर्मोच्यते तत्किं कर्तुरीप्सिततमं कर्म्म कर्तुः क्रिययाईप्सितंत
मतमं कर्म संज्ञं भवति ननु कर्तुरीप्सिततमं कर्म्म इत्यत्र कर्तुर्ग्रह
णं किमर्थं उच्यते यदा कर्तुर्ग्रहणं न क्रियते तु तदा माषेऽश्वं वध्नाति।
चरणकेऽश्वं वध्नाति इत्यत्र कर्मसंज्ञा स्यात् माषचणकौ कर्मणः ई

कर्मणि द्वितीया।
करणे तृतीया।
संप्रदाने चतु
अपादाने पंचमी
संबंधे षष्ठी
आधारे सप्तमी

कर्मकाः कर्तृकर्म यथा गच्छति ग्रामं शिष्यः गमयति ग्रामं शिष्यं गुरुः
अभिहितं कर्म यथा कटः क्रियते जनेन अनभिहितं कर्म यथा ग्रामं
गच्छति देवदत्तः ननु अभि सर्व तसोरिति पाठे द्वंद्वे क्रियमाणे अव्यया
यादिभक्तेर्लुगिति सूत्रेण प्रथमैकवचनस्य लुक् कथं न भवति अ
त्रोच्यते न शब्दनिर्देशो शब्दनिर्देशे वा चैतत्पव्ययानां संख्या
नां च न संख्यां तेन अव्ययत्वं स्याल्लुग् न भवति तेन त्रैरूप्यं इति सिद्धं
एवं चेत्तर्हि कोऽस्य विग्रहः उच्यते अभि च सर्व च अभि सर्वौ अभि
सर्वौ पूर्वौ तसो अभि सर्व पूर्व तसौ तयोः अभि सर्व तसोरित्यत्र।

पचद्भूपाके अग्नी द्विकर्मकाः धातवोऽर्थिरुधि प्रच्छिश्चिब्रूशासु
जिकर्मयुक् एणीहृकृषमंथवहदंडे ग्रहमुष्यचकर्मभाक् योदु[illegible]दे
हधरामन्त्रेयपाचेवसुधांव [illegible] लिंरुरोध दैत्यान् पातालंपत्रछेडुं
च चाज्झिश्चतं धर्मानंवाचिनोद्वेद मब्रवीत्सा. विनोवचः पार्थिवा
नत्वशाङ्क्तिं त्रिलोकीमजयद्भिपून् द्वारकामनयद्धध्नून् रुक्मि
णीमहरत्तुरीचक्कर्षकंसंविपनंममंथ द्वीरधिं सुधांश्च वहन्मा
यरांसिंधुमदंडयदरीन्वसून् जग्राह घृतरू शाकंसमुद्रमाद्दिति।
जासुधां पचति प्राणिनां कर्मयः फलं तं हरिं भजेद्दत्यादयो द्वि.

वा॰ दि॰ २५

र्त्ता यथा कर्मकर्त्ता चासौ कर्त्ता चेति कर्मधारयः कर्मभूत्वा कर्त्ता भ
वतीत्यर्थः स्वयमेव पच्यते ओदनः कश्चिदोदनं पचति तदा ओदनः
कर्म स्यात् स च ओदन पाचनक्रियायामानुकूल्यं भजमानः स्वय
मेवात्मानं पचतीति अभिहितकर्त्ता यथा देवदत्तेन ग्रामो गम्य
ते अर्थिना या[blot]च्यते राजा एवं पंचविधोपि कर्त्ता उक्तानुक्तभेदे
न द्विधा योद्धितीक्रियापदाभ्यां पद्यविद्यमानसोनुक्तः वागर्था
विव संपृक्तौ वागर्थ प्रतिपत्तये जगतः [redacted] पितरौ वंदे पार्वती
परमेश्वरावित्यादौ स्पष्ले यः सुपं तत्त्वीमांतः प्रथमार्त्ते कर्मवि

द्वांद्वांते श्रूयमा[णं]पदं प्रत्येकमभिसंबध्यते ननु कर्तृशब्देन किमु
च्यते स्वतंत्रः कर्त्ता क्रियायां स्वातंत्र्येण विवक्षितोर्थः कर्त्ता भवति स च
स्वतंत्रः हेतुकर्म अभिहित अनभिहितभेदात् पंचविधः तत्र स्वतंत्रक
र्त्ता यथा पुरुषः करोति स्वाढ्यः श्रियमवाप्नुवंति दत्ताः क्रियासिद्धौ यः प
रापेक्षां न करोति स स्वतंत्रः तथा चोक्तं महाभाष्यकारेण प्रवृत्तौ
च निवृत्तौ च कारकाणां य ईश्वरः अप्रयुक्तः प्रयुक्तो वा स कर्त्ता कार
कः स्मृतः हेतुकर्त्ता यथा हितोत्पर्यान् गमयतीति हेतुः पालस्या
धनयोग्य पदार्थः हितं विनीतान् धीरः [illegible] कमेक

रभेदात् यच्छरीरावयवातिरिक्तं तद्बाह्यं यच्छरीरावयवाश्रितं तदाभ्यंतरं १

तद्विविधं बाह्याभ्यंतरं तत्र बाह्यं करणं यथा दात्रेण धान्यं लुना
२६ बा॰मु॰ ति कृषकः आभ्यंतरं करणं यथा ॥ मनसा ग्रामं गच्छति देवदत्तः
चक्षुषा रूपं प[illegible]ति कामुकः दानपात्रशब्देन संप्रदानं दानकार
क[illegible]च्यते तत्किं कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानं यथा दा
मस्य कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानं भवति तत्संप्रदानं त्रिविधं
प्रेरकानुमंत्रिकानिराकर्तृकभेदात् तत्र प्रेरकं संप्रदानं यथा
ब्राह्मणाय गां ददाति धार्मिकः स हि ब्राह्मणो धार्मिकं प्रेरयति मह्यं
गां देहीति अनुमंत्रिकं संप्रदानं यथा अतिथये फलमूलं

एवन् क्रियापदेन संवध्यते वास्वयं प्रथमांतः द्वितीयांतं कर्मेवि एवन् क्रियापदेन संवध्यते सउक्त सन्नौ प्रियः पतिश्री मति शशासितं जगद्गुरु गान्त्रिव सोवसुदेव सद्मनि वसन्ददर्शाऽव तरंतमंवराद्धिरण्यगर्भांगभुवंमुनिहरिः इदमत्र माघकाव्या
न४ द्यपद्यमुदाहरणं दर्शितं मुक्तकहेतुः निर्णयो प्युच्यते यदाकर्तरि तृतीयास्यात्तदाकर्मणि प्रथमामता यदाकर्तरि प्रथमा स्यात्कर्म णिद्वितीयास्मृता ननु साधन शब्देन किमुच्यते करणं तत्किं सा धकतमं करणं क्रियासिद्धौ प्रकर्षेणोपकारकं करणं भवति।

२८
वा·मु·

ध्यादपैति तौ ऽश्ववाहकः अचलमपादानं यथा ग्रामादागच्छ
ति पथिकः वृक्षात्पत्रं पतति स्वर्गादवरोहंति देवाः पर्वताद
वरोहंति मुनयः तथा चोक्तं अपाये हि यदासीनं चलं वा यदि वाच
लं ध्रुवमेव तदावेशात्तदपादानमुच्यते इति कारकप्राप्ति पर
दिकार्यव्यतिरिक्तः स्वस्वामिसंबंधः षष्ठ्यां प्रधानं ननु आधा
रशब्देन किमुक्तं आधारोऽधिकरणं क्रियाश्रययोः कर्तृकर्म
णोराधारिकोऽधिकरणं भवति तत्तु षड्विधं औपश्लेषिकसा
मीपिकाभिव्यापकवैषयिकौपचारिकभेदात् कटेशेते कुमा

ददातितपोधनः सचामैतिथिः फलमूलानि गृहस्थं तपोधनंन
प्रेरयतिनदीयमानमनुमन्यते तस्माद्दानुमंत्रिकमुच्यते अ
निराकर्तृकं संप्रदानं यथा चैत्यायपुष्पं ददाति बौद्धः चैत्यो भट्टार
कोनतंप्रेरयति महांपुष्पं देहीति तेन दीयमानं नानुमन्यते न
निराकरोति तस्माद् अनिराकर्तृकमुच्यते इति विश्लेष एधशाब्दे
नापादानमुच्यते तत्किं ध्रुवमपायेऽपादानं अपायो विश्लेष
स्तस्मिन्साध्ये यद्ध्रुवमवधिभूतं तदपादानसंज्ञं भवति तदपादा
नं द्विविधं चलाचलभेदात् तत्र चलमपादानं यथा धावतो

२८ पुस्।ग्मिनि।आल।आलु।इल।आरल।आलु।ऊल।अण्।अ
क।ईनञ्।अञ्।इञ्।आयन।यञ्।एयण्।एर।अर।आर।इय।ईन।ए
वा.सु. य।यत्।इत।आनुङ्।चं।चु।चण्।इष्ट।ईयसु।तर।तम।कल्प।देश्य।
देशीय।वत्।जातीय।द्वयस।दघ्न।मात्र।इक।।अमी।तद्धितप्रत्ययाः
सामान्यवृत्तयः पंचपंचाशद्बोद्धव्याः एषां रूपाणि त्रिषु लिंगे
षु भवंति गुणवान् पुरुषः गुणवती स्त्री गुणवत् ब्राह्मणकुलं
एवमन्येषां रूपाणि।। त्व।त।इमन्।ष्यङ्।पत्।य।स्य।यक।
अण्।ईनञ्।अकञ्।। अमी भाववाचकतद्धितप्रत्ययाः एकादश

रोम्णौ वटे गा वश्वशोरते तिलेषु विद्यते तैलं हृदि ब्रह्मामृतं परं पु
ढेस्मं नश्यते धीरो गुल्यग्रे करिणां शतं भावक्रियया क्रियांतर लक्ष
णं वर्षति देवे चौर आयाति कर्त्ता कर्म च करणं संप्रदानं चतुर्थकं
अपादानाधिकरणं इत्याहुः कारकाणि षट् धात्नोधातोर्हि रा॥
देशाः क्रेसमा समहितो हियः॥ ॥ इति श्रीभानुभगवती चरणचिंत
न विशुद्धबुद्धि श्रीमज्जयंतिभट्ट विरचिते वाग्दिघट मुद्गर भाष्य
न कारकाधिकारः सामान्याव्ययभावाख्यस्त्रिविधस्तद्धितश्च सः
वत्। मतुप्। ल। श। न। इ। ल। आरण। उर। र। वा। व। ल। इनि। इवु। विनि।

२९

वा·सु·

त्यनेनैवापिसिद्धे अजादेराप् वक्तव्यः इति वार्त्तिकं किमर्थं आ
नीप् इत्येवास्तु न च वक्तव्यं आनीपि क्रियमाणे इंद्राणी इति रू
पसिद्धिः कथं यस्य लोप इत्यनेन भवितव्यं तत्रोच्यते अकार
विधानसामर्थ्यात् यस्य लोप इदं न भविष्यति तत्रोच्यते इंद्र
माचष्टे इंद् इति इंद्रेता [illegible] क्विप् इंद्र स्त्री इंद्राणी इत्यस्मिन्नर्थे इं
द्राणीति रूपं यथा स्यात् ननु अणाईप् इत्यनेन सूत्रेण मातु।
शब्दस्य ईप् कस्मान्न भवति उच्यते स्वस्रादिवर्जमिति व्याख्या
यं के स्वस्रादयः स्वसा तिस्र चतस्र ननंदा दुहिता तथा या।

बोधव्याः तस्।त्र।धुना।दानीम्।दा।र्हि।ह।अत्।इमन्।इत।।
या।पस्।अस्तानि।घम्।उत्।आरि।समसुन्।एघविघा।ए
घसु।आति।रिल्।रिष्टातिल्।एएस्।एधा।आहि।ध।मुञ्।
आम्।एतेभावाव्ययतद्धितप्रत्यया अष्टाविंशतिबोधनीयाः
इतितद्धिताधिकारः।।।। ननुआवतः स्त्रियामितिसूत्रे स्त्रीश
ब्देनकिमुच्यते तत्रलौकिकानांलक्षणं स्तनकेशवती स्त्री
स्याल्लोमशः पुरुषः स्मृतः उभयोरंतरं यच्च तदभावेन पुंसकं
ननु।अजादयः सर्वे अकारांताएव तत अ आवतः स्त्रियामि

व्याख्यानेकर्त्तव्यं नाम नीचनामानि च तेषां नाम्नां तद्धितेऽपि अ
३ न्वययोज्यते तस्मेव समासो भवति संख्यापूर्वो द्विगुः इत्यत्र
वा॰मु॰ द्वैगावौ व्यपदेश्यौ यस्य सो द्विगुः स एकवद्भाव्यनेकवद्भावी चेति द्वि
एकवद्भावी यथा त्रिलोकी त्रिखट्वी अनेकवद्भावी यथा त्रयो लो
काः त्रैलोकाः पूर्वे अव्ययेऽव्ययीभाव इत्यत्र पूर्वपदप्रधानो व्ययी
भाव इत्युच्यमाने सूपप्रति घृतप्रति भोजनमित्यत्र अव्ययीभावो
न स्यात् उत्तरपदप्राधान्यात् अत्रोत्तरप्राधान्यात् अत्रोत्तरप्रा
धान्यं कथं तत्रोच्यते अत्र सूपप्रतिना मात्रार्थे इत्यनेन समासोऽस्यावि
धीयते अस्यायमर्थः सुप् इति सुबन्तं मात्रार्थे प्रतिना मात्राशब्द

तोमातेतिसंसैते स्वस्रादय उदाहृताः तथाच पाणिनीयं सू
त्रं न स्वस्रादिभ्यः स्वस्रादिभ्यो ङीप् प्रत्ययो न भवति स्वांगाद्वे
त्यत्र स्वांगशब्देन किमुच्यते अद्रवं मूर्त्तिमत्स्वांगं प्राणिस्थ
मविकारजं अतत्स्थं तत्र दृष्टं चेत्तेन चेत्तत्तथायुतं ॥ ॥ इति स्त्री
प्रत्ययाधिकारः ॥ ॥ समासश्चान्वये नाम्नां इत्यत्र नामशब्दे
न सिद्धं शब्दमुच्यते अन्वययोग्यत्वशब्देन किमुच्यते परस्परा
पेक्षत्वमन्वययोग्यत्वं ननु नाम्नामित्यत्र बहुवचनविधमा
नत्वात् यत्र बहूनि मानि तत्रैव समासः स्यात् द्वयोर्न स्यात् तत्रैवं
ना

सत्तसैौ समानाधिकरणशब्देन किमुच्यते एकविभक्त्यंतमेकपद
वाक्यत्वं समानाधिकरणं अमादौ तत्पुरुषः इत्यत्र पूपालनपूर
णयोः पूर्णाते रुषः इत्युष प्रत्यये कृते पोरुषि इति ऋकारस्य उरादे
शः पूर्णाति पूरयति त्रियमुदरं गर्भेणेति पुरुषः सः पुरुषो यस्य
सः तत्पुरुषः सच लुक्यनित्यविशेषणोभयपदव्यवधारण ए
वेपदविशेषणेतरपदभेदात् षड्डा तत्र लुक्समासो यथा कांता
रमतीतः कांतारातीतः अतीतइति इण् गतौ अति पूर्वे तो धिकर
णे तुरंगमत्यस्तः तुरंगात्यस्तः असुक्षेपणे अति पूर्वः सुखंप्राप्तः स

नकिमुच्यते मात्रास्तोकमल्पमितिपर्यायाः मात्रार्थेनाम्रुवंतेसम
स्यतेसोव्ययीभावः अस्माद्वाक्यात् अल्पार्थं प्रतीयते स अल्पस्तुप्र
तेरेव प्रतिस्तु उत्तरपदं तस्मादुत्तरस्यैव प्राधान्यं तस्मादत्रैवंव्या
ख्यानं कर्त्तव्यं पूर्वपदग्रहणमव्ययस्योपलक्षणं पूर्वपदप्रधान
इतिकोर्थः अव्ययार्थप्रधानोव्ययीभावः प्रधानशब्देनकिमुच्यते
उच्यते व्याकरणे तु क्रियान्विपि प्राधान्यं योग्यतावीप्सापदार्थेन
तिवृत्तिसादृश्यंपनियमार्थाः चत्वारः विशेष्यविशेषशब्देनकिमु
च्यते संवंधं सख्यावर्त्तकं विशेषणं चक्रपाणिः इत्यत्रसप्तम्यं तस्य
पूर्वेनिपातः कथंनभवति तत्रोच्यते ऽप्रहरणार्थेभ्यः परेनिष्ठ

३२ हिरन्यार्थेँ द्विपदबहुपदसंख्योभयपदा व्यतीहारलक्षणस
वा॰सु॰ हपूर्वपदश्चेति सप्तधा तत्र द्विपदो यथा आरूढो वानरो यं वृक्षं
स आरूढवानरो वृक्षः सर्वेषु विभक्त्यर्थेषु बहुव्रीहिर्वक्तव्यः अप
मार्थे वर्जयित्वा बहुपदो यथा पराक्रमेणोपार्जिताः संपदो यैर्म
हापुरुषैस्ते पराक्रमोपार्जितमहापुरुषाः संख्यान्तरपदो यथा उ
पगता दश येषां ते उपदशाः बहुव्रीहौ संख्येये डच् बहुगणाद्विति
डच्प्रत्ययः तेर्विंशतेः डितीति विंशतेर्भस्य ति शब्दस्य लोपो भवति डि
परे२ ति आसन्नविंशाः अदूरत्रिंशाः अधिकचत्वारिंशाः संख्योभयप
दो यथा द्वौ त्रयो वा मानं येषां ते द्वित्राः व्यती व्यतीहारलक्षणो यथा।

ख प्राप्तः दुःखमापन्नः दुःखापन्नः पद गतौ आङ् पूर्वः क्त प्रत्ययः
दत्तस्यनोदश्चेति तकारयोर्नकारौ ॥ अनित्यसमासो यथा राज्ञः
पुरुषः राजपुरुषः कर्मधारयस्तुल्यार्थे इत्यत्र विशेषणोभयप
दसमासो यथा रक्तलता नीलमुत्पलं नीलोत्पलं अवधार
ण पूर्वपदो यथा गुण एव धनं गुणधनं विशेषण पूर्वपदो यथा
नीलं च तदुत्पलं चेति नीलोत्पलं महान् श्चासौ देवश्च महादेवः
विशेषणोत्तरपदो यथा वैयाकरणश्चासौ खसूचिश्चेति वैयाक
रण खसूचिः परेण पृष्टः खमाकाशं सूचयतीति खसूचिः बहुव्री

३२
वा·मु·

प्रत्येकमेक्रियासंबंधः समुच्चयः वटोभिक्षामट गांचानयेति क्र
मेण क्रियाद्वयसंबंधोन्वाचयः अन्योन्यापेक्षयैकक्रियायाः संबं
धः इतरेतरयोगः संहतिः समाहारः तत्र समुच्चयान्वाचययो
र्नसमासोस्ति असामर्थ्यात् समर्थः पदविधिरितिवचनात् स
मुच्चयो यथा गामश्वं पुरुषं पशुं अहरहर्नयमानो वैवस्वतो न
तृप्तिं याति तस्मिन्काले वैनस्वतारागांनयति तस्मिन्नश्वं पुरुषं न
नयति एवं कालाभावात्समासो न भवति अविग्रहो नित्यसमास
इत्यत्र नित्यसमासे यः स अविग्रहः स्वपदविग्रहशून्यो भवतिय

केशेषु केशेषु गृहीत्वा इदं युद्धं प्रवृत्तं केशाकेशि दंडादंडि इतत्कर्म
व्यतिहारे इतीच् प्रत्यये अन्येषामपि दृश्यते अन्येषामपि दीर्घ
त्वं दृश्यते हि शिरग्रहणात् कर्मव्यतिहारे बहुव्रीहौ पूर्वपदस्य दी
र्घत्वमात्वं वा न स्वर इति ह्रस्वप्रभृतीनि चेत्यव्ययीभावत्वादव्यय
मुष्टामुष्टि ओर्गुणः इति गुणवादेशौ बाहूबाहवि वाहावाहवि
सह पूर्वपदो यथा पुत्रेण सह सपुत्रः सह पुत्रो वा आगतः ककर्मकः
सलोमकः ननु चार्थे द्वंद्वः इत्यत्र चार्थशब्देन किमुच्यते उच्यते सम
च्चयान्वाचयेतरेतरसमाहाराश्चार्थाः तत्रेश्वरं गुरुं च भजस्वेति

॥ शुभम्॥ ॥ ॐ॥ वर्त्तमान इत्यत्र प्रवृत्तोपरतश्चैव वृत्ताविरत एव
वा· च नित्यप्रवृत्तः सामीप्यो वर्त्तमानश्चतुर्विधः मासं न खादति इह
कुमाराः क्रीडंति तिष्ठंति पर्वताः कदाऽऽगतोसि एषआगच्छामि।
२७ प्रारब्धो परिसमाप्त इत्यत्र क्रियायोपलक्षिते काले वाच्ये
धातोस्तिवादयः प्रत्यया भवंति कर्त्तरि पंचेत्यत्र परस्मै
पदं कर्त्तर्येव भवति न भावे नापि कर्मणि भवति पं परस्मै
पदमित्यत्र नामैकदेशे नामग्रहणं यथा सत्या सत्यभामा २७
श्चाद्नुविकर्मणि इत्यत्र आत आत्मनेपदमित्यत्र नामैक

पदद्वितीयणाग्निःकुंभकारः अन्यस्तुनित्यसमासःस्वपदविग्रहोभ
वति अस्वपदेसमासपदातिरिक्तेनापिपदेनतत्रविग्रहो
भवति यद्यपिसंभवेनापिसमाससंभवादितिस्वचतत्पुरु
षसंज्ञकःसमासःस्यात् ॥ इतिसमासाधिकारः ॥ तदव्यया
मित्यत्र अव्ययशब्देनकिमुच्यते उच्यते सदृशंत्रिषुलिंगेषु
सर्वासुचविभक्तिषु वचनेषुचसर्वेषु यन्नव्येतितदव्ययं ॥ ॥ ॥
इतिश्रीभानुभट्टभगवतीचरणचिंतनविमुग्धबुद्धिश्रीमज्ञ
यंतभट्टविरचितेवादिघटमुद्गरभाष्येस्यादिवृत्तिःसंपूर्णाः ॥

हेरधिकारोलोपविधौतुज्ञापकमाह तातङोङित्वसामर्थ्यान्नायमं
३५ तविधिःस्मृतःनतद्वत्स्थानंतगादीनांतेनतेंतविकारजाःङित्वगुण
घ्यभावायनअत्याद्देशायसंक्रमेणनगुणवृद्धिप्रतिषेधःअरोदिस्सो
वा·मु· रडागमइत्यत्रासिशब्देनतिवादिकस्यग्रहणंकृतोनभवतितत्रोच्यते
सहचरितासहचरितयोःसहचरितेकार्यसंप्रत्ययइतिन्यायात् पा
ययतीत्यत्रपाग्रहणेपेऔवैशोषणइत्यस्यापिग्रहणमिच्छंतिपोरद्
णइत्यस्यलुग्विकरणत्वान्नभवतिलुग्विकरणालुग्विकरणयोर्लु
ग्विकरणस्यग्रहणं अवादावीपित्मिइत्यत्रद्विपकारकोज्ञेयःअन्य
पाद्गवीतिइत्यत्रईकारस्यङित्वाद्गुणोनभवतिधत्तःतयोर्द्धःधत्तंक

देशोरनामग्रहणंयथाभीमोभीमसेनः आत्मनेपदंभावेकर्मणि
कर्त्तरिचभवति तत्रभावेयथा आस्यतेदेवदत्तेनसस्यतेराज्ञा कर्म
णियथाक्रियतेकटोदेवदत्तेनक्रियतेभावोभाविकेनकर्त्तरि आ
स्तेदेवदत्तः अकर्मकाद्धातोः भावेप्रथमैकवचनंभवति लज्ञासत्ता
स्थितिजागरणमित्यादेः विकरणशब्देनकिमुच्यते प्रकृतिप्रत्य
यांतरभावीशब्दोविकरणं अपित्तादेर्ङित्वदित्याकाद्याविदशा
देनसिसीग्रहणं अचेतीत् अचेतिष्टां अचेतिषुरित्यादितुल्योरि
सत्रतारेतङित्वंसंक्रमत्स्यादतविधिश्चेत् तत्रवतयानहेरधिकारे

३६

वा·मु·

विशेषोक्तिरपवादः तेन ह्रे स्वादेपकः इति विकल्पेन सिद्धं नानुबंध।
कृतमसारूप्यमिति वचनात् देव इत्यत्र नाम्युपधात्क इति क प्रत्ययो न
भवति प्रशान् तनोति इत्यत्र नसत्कुथ्यते इति कुत्तो न भवति तत्रोच्यते
प्रशान् शब्दवर्जयित्वेति व्याख्येयं तथा च पाणिनीयं सूत्रं न च्छव्य
प्रशान् युवोरनाकावित्यत्र युश्च वुश्च इति इतरेतरद्वंद्वः क्रियते त
दा युवू इति भवितव्यं अत्रोच्यते अत्र समाहारद्वंद्वः क्रियते युश्च वुश्च
नयोः समाहारः युवु तयोर्युवोः यद्येवं तर्हि नामिनः स्वरे इत्यनेन नुम्
कथं न भवति उच्यते आगमजमनित्यमित्यनुशासनात् नुम् न भ।
वति नपुंसकलिंगत्वाच्च अथवा किमर्थं युवू प्रत्ययावुपदिश्यते तयोः

स्मान भवति उच्यते ननु दधातोरित्युक्तत्वात् नैकस्वरादनुदात्तादि
त्यत्र सेडनिडूनिर्णयो मंतव्यः तद्यथा अनिडूस्वरांतो भवतीति इत्यप
तामिमांस्तु सेटः प्रवदंति तद्विदः अदंतमृदंतमृतं च वृङ्वृञौ श्विडीङ्
वर्णेष्वथ शीङ् श्रिञावपि वृङ्पालनपूरणयोः गृ निगरणे इत्यादयः
ऋदंताः पक्ता हर्त्ता कर्त्ता इत्यादाविडागमः कुतो न भवति तत्रोच्यते नै
कस्वरादनुदात्तादित्यनेन निषेधात् नाम्युपधात्क इत्यत्र लोकाच्छे
षस्य सिद्धिरिति वचनादिति बोध्यं वा सरूपोऽस्त्रियां अत्र असरूप अ
पवादप्रत्ययः उत्सर्गस्य बाधको भवति स्त्र्यधिकार प्रत्ययं विना उत्स
र्गशब्देन किमुच्यते समासोक्ति उत्सर्गः अपवादशब्देन किमुच्यते।

३८ स्थानेऽनाकावादेशौविधीयते अनाकावित्येवास्तु अनाकौतुपश्यपमा
नेशास्त्रेशास्त्रस्यगौरवंभवति तस्माल्लाघवार्थंयुवूप्रत्ययाउ परिस्थौत
र्हियुमिश्रणेऽहकस्मान्नभवतियुतः युतवानितितत्रोच्यतेप्रत्ययपूर्वेः
वा·मु प्रत्ययस्यैवग्रहणमिति॥ ॥इतिश्रीमन्नानुभट्टभगवतीचरणार्चिं
तनविशुद्धबुद्धिश्रीमज्जयंतभट्टविरचितेवाक्यघटमुद्गरभाष्येकृतेस ६
माप्तम्॥ ॥शुभमू॥संवत् १९१५ मासे श्रावणे पक्षे कृष्णे तिथौ द्विती
यायांवारेबुधे लिखितं सुखदयालपूर्णचंद्रस्यशिष्येण। श्रीराम॥

३७

॥

220

220